Te Voet, Nov 1996, 2e jg Nr 8

langs verrassende Amsterdamse beelden

Weleens blauwe hagedissen gezien in een Amsterdams plantsoen? Of een violist die al spelend uit een granieten vloer komt? Deze en nog andere verrassingen staan je te wachten als je deze beeldenroute volgt langs de drukbelopen, maar onbekende stukjes van het Amsterdamse straatleven. Een verhaal over dingen die stilstaan temidden van de stadse drukte.

door Frank Flippo

Amsterdam staat zo vol lantaarnpalen, reclameborden en verkeerszuilen, dat je de beelden vaak pas ziet, nadat iemand je erop wijst. Hoe vaak ben ik niet van de Dam over het Rokin naar het Spui gelopen, of van het Rembrandtplein via het Leidseplein naar het Vondelpark? Ze behoren stellig tot de meestbelopen stukjes van Nederland. Maar van standbeelden op die route had ik nog nooit gehoord. Tot ik het Amsterdams Beeldenboek in handen kreeg. Het verscheen dit jaar en ontving louter lovende reacties. Dat komt niet alleen door de overzichtelijke opzet van het boek, met handige plattegronden en fraaie kleurenfoto's. Het komt allereerst door Amsterdam zelf, want er staan een hoop mooie en opvallende beelden in deze Stad op Palen. De beelden schrijven op hun eigen concrete wijze elk een stuk van Amsterdams veelbewogen sociale en culturele geschiedenis. Aan het Spui, tussen Rokin en Singel, staan een hoop interessante beelden en dus is het een mooie plek om te beginnen. Je komt er door op het Stationsplein een willekeurige tram te nemen aan je linkerhand, want die stoppen allemaal op het Spui. Als je daar uitstapt, kijk dan eerst naar de waterkant. Daar troont, fier voor zich uitkijkend en balancerend op een bol, in blauwig brons Vrouwe Fortuna, de Romeinse godin van de kerende kansen. Eeuwenlang besliste zij over voor-, maar ook tegenspoed. Deze forsgebouwde Fortuna, voor het eerst neergezet in 1948, kijkt eerder nukkig en onverbiddelijk dan vriendelijk. Even snel als ze je rijk maakte, stortte ze je in het verderf, want niets is zo wisselvallig als de fortuin. Meestal droeg Fortuna in haar linkerhand een hoorn des overvloeds en rechts een scheepsroer. Deze Fortuna heeft dat allemaal niet. Ze houdt wel een boogvormig, door de wind strakgetrokken kleed vast. Je kunt er een hoorn des overvloeds in zien, maar ook een scheepszeil. Een knappe greep van beeldhouwer Hildo Krop. Fortuin betekent ook geld, zeker in Amsterdam. Fortuna heeft al eeuwenlang een oogje op Amsterdam, dus ze staat hier goed. Ook Fortuna zelf bleek begerenswaardig, want in 1989 werd het gestolen. In de loop der tijd was er een kraam van de ambulante handel verschenen die het beeld aan het zicht onttrok, zodat het ongemerkt kon worden weggezaagd. Gelukkig werd het enige tijd later in België teruggevonden. Het heeft een nieuwe plek gekregen, ditmaal langs de ruime Amstel. Het komt hier beter tot zijn recht dan op haar vroegere standplaatsen op de Muntbrug en aan het Rokin.

foto rechts:

daar troont, fier voor zich uitkijkend en balancerend op een bol, in blauwig brons Vrouwe Fortuna, de Romeinse godin van de kerende kansen

in het Kleine Gartmanplantsoen kruipen wel veertig hagedissen over de grasmat

Teruglopend naar datzelfde Rokin stuit je op een heel andere vrouw. Is zij wel menselijk? Het is een naakt, zwart vrouwenbeeld zonder hoofd (1976), door Eja Siepman van den Berg en getiteld "Staande". De Amsterdammers noemen het Het Mirakel van Mokum. "Siepman" maakt uitsluitend beelden zonder hoofd en armen. Want die dingen leiden maar af. Siepman zegt daarover: 'Net als een abstract beeldhouwer wil ik vlakken en ritme tot samenklank brengen, zodat ze gaan zingen'. Gladde, afgewerkte oppervlakken, zonder sprekende individuele trekken, horen daarbij. Houding en vorm van het lichaam zijn primair.

op het Spui trekt een vrolijk beeld de aandacht; het is het 'Lieverdje', een Amsterdams schoffie, uitdagend grijnzend met de handen in de zij. Hij klimt op een sokkel en kijkt over de auto's heen naar een plek om te spelen

Mastodont

Verderop langs het Rokin, bij de aanlegsteiger voor de rondvaartboten, zit koningin Wilhelmina te paard. Een beeld uit 1972 van Theresia van der Plant. Aan de overkant ligt kunstenaarssociteit Arti et Amicitiae. Wilhelmina was er tot 1940 beschermvrouwe van. 'Het mooiste beeld in heel Amsterdam', riep een kennis van mij. Dat weet ik niet, maar het is wel voor het eerst dat ik een beeld van Wilhelmina zie dat elegant is. Een jonge vrouw met een fragiel en slank figuurtje in amazonezit op een paardenrug. Meestal wordt ze afgebeeld als een soort mastodont met een hontkraag, zoals in het Utrechtse Wilhelminapark. Dat gebeurt om haar standvastigheid te benadrukken. Dit beeld aan het Rokin vind ik veel menselijker. De enige heerserssymboliek is dat ze hier te paard zit, maar ze zit léuk te paard, als een meisje met een vrolijk hoedje op.

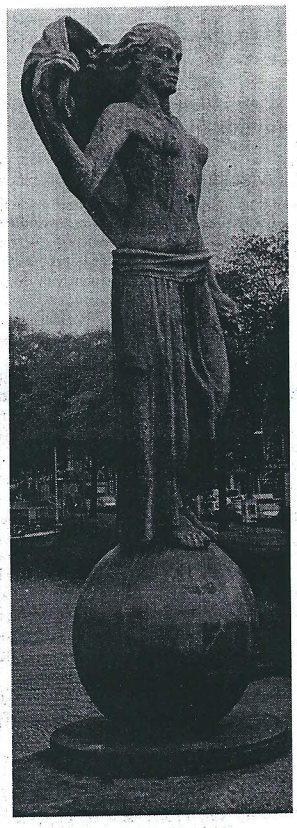

Voor meer aardige vrouwenbeelden lopen we terug naar het Spui en gaan door het poortje rechts het Begijnhof in. Het beeld van het Begijntje, op het grasveld tegenover de kapel, kunt u niet missen, evenmin als de andere religieuze beelden in de hof. Opmerkelijk natuurgetrouw is "Truus en détresse", gemaakt door Charlotte van Pallandt, naar het beroemde beroepsmodel Truus Trompert (1915-1977). Een paar dagen voor het poseren overleed Truus' broer. In het atelier nam ze spontaan een treurige houding aan, met gekruiste armen en het hoofd voorover gebogen.

Terug op het Spui trekt een vrolijker beeld de aandacht, van een Amsterdams schoffie, uitdagend grijnzend met de handen in de zij. Hij klimt op een sokkel en kijkt over de auto's heen naar een plek om te spelen. Carel Kneulman maakte dit "Lieverdje". In de jaren zestig groeide het uit tot hét symbool voor verzet tegen de gevestigde orde: tegen de verkalkte, kleinburgerlijke sfeer die al decennia lang bepalend was voor Nederland.

In 1959 hield Amsterdam een feestweek. De onthulling op het Spui van een gipsen Lieverdje was deel daarvan, speciaal om ook kinderen te plezieren. Mensen vonden hem zo lief, dat ze na de onthulling geld inzamelden voor een permanent beeld, in brons. De inzameling bleek niet toereikend, maar de Hunter Cigarette Company wilde wel bijpassen.

Dat laatste werd voor 'anti-rookmagiër' Jasper Grootveld een prachtige aanleiding om er happenings te gaan houden, waarin netwerken in de tabakshandel voor 'dopesyndicaten' werden uitgemaakt die gesteund door het 'Godjanpubliek' kankerstokken fabriceerden.

Onrechtvaardig vond Grootveld, omdat je door het roken van een onschuldig stickie in de bak terecht kon komen. Het 'uche-uche' geroep van de happeners trok drommen omstanders. De politie pakte Grootveld en trawanten vele malen op, maar zij kon niet voorkomen dat in Amsterdam de geest uit de fles raakte. Amsterdam werd het 'Magies Sentrum' van de sixties. In de jaren zeventig en tachtig ontpopte Grootveld zich als recycling-profeet met reusachtige piepschuimen vlotten. Piepschuim levert een dikke, zeer vervuilende zwarte rook op als je het verbrandt. Grootveld verpakte daarom de piepschuimen platen in visnetten, bond er touwen en klossen om en transformeerde ze tot drijvende tuinen. Dat lukte: bloemen, struiken en bomen wilden er prima groeien. Er gebeurde van alles op die vlotten, van bevallingen tot lijkopbaringen. Hele zwerftochten over het IJsselmeer volgden, en nog veel meer.

Maar Grootveld en zijn piepschuim moeten nu plaatsmaken, want het havengebied wordt omgevormd tot woonwijk. Het Beeldenboek vermeldt waar de fleurige restanten nog steeds te bewonderen zijn: in de Nieuwe Vaart bij de Wittenburgergracht, ten oosten van de binnenstad. De gemeente heeft de vlotten tot monument verklaard, dus ze mogen blijven.

Van het Spui en het Lieverdje loop ik langs de Amstel richting Stopera voor een recenter voorbeeld van ludieke kunst: "De Violist". Hij staat in de entreehal van het stadhuis. Een meer dan levensgroot hoofd van een man rijst op uit het marmer van de vloer, met aan zijn kin de viool die hij bespeelt. De maker is zorgvuldig geheim gehouden, maar hij moet invloedrijke vrienden hebben, gezien de lokatie. In de Marnixstraat staat nog zo'n terloops beeld, van dezelfde kunstenaar. Het is de voortsnellende "Man met Vioolkist", in een regenjas. In een haastige groet licht hij zijn hoed van zijn hoofd. Maar zijn hoofd ontbreekt. Alleen deze twee al behoren tot de origineelste in de stad, en zullen hun tijd wel overleven, in tegenstelling tot sommige abstracte objecten in gemene kleuren die zelfs voor vuilnis nog te lelijk zijn. Dit onderling inwisselbaar oud roest 'siert' wijken als de Bijlmer. "De Violist" en de "Man met Vioolkist" zijn authentiek, spreken onmiddellijk aan en laten zien dat met de jaren zestig het vrolijke, spontane en originele niet is verdwenen uit de stad. In het Leidsebosje staat een derde beeld, daar komen we nog op.

Dokwerker

Achter de Stopera loop ik via het Waterloo- en het aanpalende Jonas Daniël Meyerplein naar een indrukwekkend oorlogsmonument. Het werd opgericht om te herinneren aan de Februaristaking in 1941. Die staking is het enige gedocumenteerde voorbeeld van een volksopstand, bedoeld om joodse medeburgers te beschermen. Het beeld van Mari Andriessen dat daarover gaat, heet de Dokwerker. Het beeldt een Amsterdamse havenarbeider uit, die er bij staat alsof-ie zegt: 'Sodemieter op, anders zal ik je eens effe'. Treffend verbeeldt het de authentieke verontwaardiging van de Amsterdammers, toen vanaf 1941 de Duitse plannen om metaalarbeiders in Duitsland te werk te stellen en om joden te vervolgen zich steeds duidelijker aftekenden. Communistische arbeiders begonnen de staking, maar al gauw sloot vrijwel de hele Amsterdamse bevolking zich aan. Nog altijd wordt de staking elke 25e februari hier aan de voet van de Dokwerker herdacht. De stoere bronzen arbeider gaat bij die gelegenheid bijna schuil achter de

bloemen. Een ontroerend monument.
Aan het eind van het plein steek je het water over en sla je rechts het voetpad langs de Hortus in. Via de Nieuwe Herengracht loop je dan over de brug over de Amstel die getooid is met schepen en woeste Poseidonkoppen. Op het Rembrandtplein torent de onvergelijkelijke fijnschilder boven de gewone stervelingen uit. Bedenker van een koloriet zonder weerga en gezichtsbepaler van de Gouden Eeuw. Het is een typisch heroïsch 19e-eeuws standbeeld. In Frankrijk, Duitsland en Engeland woedde een ware beeldenrage. Aan de lopende band werden ze opgericht, het een nog bombastischer dan het andere. In Nederland werden er in de hele 19e eeuw maar 35 standbeelden opgericht. Ons land bevond zich in een economisch dal en leed onder het verlies van aanzien na de glorieuze Gouden Eeuw, terwijl landen als Engeland en Duitsland juist grootse tijden doormaakten.
We moeten samen aanpakken, vond men. Ons land zakte weg in de lammenadigheid of de Jan Saliegeest, zoals de schrijver Potgieter het verwoordde. Maar zo diep was Nederland niet weggezakt of er moest voor Rembrandt een standbeeld komen. Zeker nadat in 1841 in Antwerpen een standbeeld werd opgericht voor Rubens. Nederland haalde Louis Royer uit het Belgische Mechelen om de klus te klaren. Het beeld werd onthuld in 1852. Het bleek van gietijzer, omdat voor brons het geld ontbrak.
Op het pad achter het beeld staat een karretje vol dekens en vodden, een mobiele vuilnisbelt waarachter zich een vervuilde man ophoudt. Roerloos voorover hangend en met toegeknepen ogen staart hij de wereld in. Een half uur geleden zat dit levende standbeeld op het Spui. Noch Rembrandt, noch de zwerver worden waargenomen door de voorbijgangers, zodat het net is of ik droom en zie wat de anderen niet zien. Maar tussen beelden is het goed dromen. Voorbij Rembrandt sla ik linksaf en loop de Reguliersgracht op, een van de mooiste Amsterdamse grachten.
Zware overhangende bomen, ronde bruggetjes over smal water en een onstadse rust. Het standbeeld van Thorbecke (1876, Ferdinand Leenhoff) kijkt erop uit. Thorbecke was al dood toen Leenhoff het maakte, daarom behielp hij zich met foto's en met een Haagse koetsier die sprekend het postuur had van de overleden staatsman.
Tegen het eind van de gracht ligt links een allerliefst plein, het Amstelveld, met kromme bomen, klinkers, een speeltuintje en oude geveltjes. Op het terras voor de kerk neem ik een cappuccino en luister naar het gekout van een parisienne en een Amsterdamse francofiel. Met langsfladderende bladeren waaien herfststemmingen over en strijken over steen, brons en ijzer van de beelden die de jaren, soms eeuwen trotseren. Maar bloeien als een boom doen beelden nooit. Beelden lijken ouder in de herfst, daarom is de herfst beeldentijd.

foto boven: het Begijntje

foto's onder: de Dokwerker

prinses Wilhelmina te paard

Vondel in het naar hem genoemde park

Blauw Jan
Na de cappuccino volgt een fikse wandeling westwaarts over de Prinsengracht. Vijzelstraat en Nieuwe Spiegelstraat laat je liggen, pas bij de Leidsestraat sla je weer linksaf. Halverwege verzamel ik zaden van uitgebloeide stamrozen die uit een gietijzeren perkje steken, zo voor de grijp, een geschenk van de natuur uit de Amsterdamse binnenstad.
Bij het Leidseplein duik ik weer de stadsdrukte in. Fijn om weer eens levende, bewegende mensen te zien, in dit geval een groepje vreemd uitgedoste straatmuzikanten. Ik vraag een stadwacht naar de fontein met de vissen, maar hij brengt me naar de hagedissen in het Kleine Gartmanplantsoen (bij Leidseplein links). Er kruipen er wel veertig over de grasmat. Hans van Houwelingen, de beeldhouwer, gaf de bronzen minidraken de naam Blauw Jan, naar de 17e-eeuwse dieren- en plantenverzameling van Jan Westerhof. Die verzameling was de voorloper van Artis. Van Houwelingen maakte ook een doorkijkgat naar de Lijnbaansgracht die onder het plantsoen door loopt. Uit het kijkgat lopen nog meer hagedissen. Een grappig contrast met het stadsverkeer.
Als je terugloopt naar het Leidseplein en de Singelgracht oversteekt, rechts het Leidsebosje in, dan kun je de derde Anonymus in Amsterdam bekijken: "het Zagertje". De plek is even verrassend als die van de Violist en de Man met Vioolkist: een zware, gebogen tak van een plataan. Klein, bescheiden en geconcentreerd, doet het zagertje zijn werk.
Vanaf hier is het maar een klein stukje naar de ingang van het Vondelpark, waar als een statige oriëntaalse prinses de stenen Amsterdamse stedemaagd het zware parkhek bewaakt. Onder het viaduct van de Huygensstraat door, loop je rechts naar het Filmmuseum. Aan de ingangen van het bijbehorende terras staan de twee elegantste beelden van de route: twee Griekse dames in ruimvallende gewaden met een subtiele glimlach op het gezicht. Aan de ingangen van de trappen staan andere, veel massievere stenen dames: gehoepelrokte keramische wezens met starre, maskerachtige gezichten. Het zouden poppen kunnen zijn in het ritueel van een vreemde sekte. Bij zulke koppen is het net of je naar een dode kijkt; uitdrukkingsloos is wat mij betreft geestloos.
Liever kijk ik naar de gelauwerde dichter Vondel, even verderop in het park. Vondel is echt dood, maar tegelijkertijd leeft hij nog, want de Amsterdammers kijken nog elk jaar naar zijn toneelstuk de Gysbrecht van Aemstel. Ook zijn beeld leeft: met een nauwelijks merkbare, geamuseerde uitdrukking op het gezicht laat hij zich de hulde van de engelen aan zijn voeten welgevallen. Eén bespeelt er de harp. Het bronzen Vondelbeeld is net als dat van Rembrandt gemaakt door Louis Royer uit Mechelen. Al vanaf 1867 is het een begrip in het park. Voor vele Amsterdammers hoort Vondel erbij, ook al keuren ze het beeld zelden een blik waardig. Een ieder die het waagt de dichter te verwijderen, krijgt te maken met vele duizenden gewone Amsterdammers. Arme Vondel vertoont de sporen van graffiti, bepaald niet het werk van de gewone Amsterdammer. De beeldenstormers zijn nog steeds onder ons, zie ook de recente beschadigingen van grafmonumenten. De lui die in de zestiende eeuw de beelden stuksloegen, behoorden tot hetzelfde gepeupel als degenen die nu monumenten molesteren. Als ze de kans krijgen, molesteren ze ook mensen van vlees en bloed, maar die liggen om drie uur 's nachts meestal veilig in hun bed.

Koesteren
Doorlopend naar het blauwe paviljoen, staat daar op het gazon voor het terras de naaktfiguur van Frans Sieger uit 1957. Sieger hakte altijd 'en taille directe', zonder voorstudies. Voor dit beeld gebruikte hij een afgedankte hardstenen paal van een huis op de Keizersgracht. Hij maakte uitsluitend figuratief werk, omdat hij zo mensen met zijn kunst kon overtuigen van het juiste en mooie in het leven. Dit is het werk van een sociaal bewogen kunstenaar, die in de jaren dertig ook diverse woonwijken met zijn kunst verfraaide. Hij had veel sympathie voor het communisme en kreeg in Oost-Europa volop erkenning.

'Naakt sta ik hier in
zon en wind,
in mist en regen, kwiverend
in mijn warmer.
In nacht en duisternissen
een vereenzaamd kind,
wordt in de dageraad mijn
lichaam warmer.'

schreef Gerard den Brabander (1900-1968) als ode aan dit beeld van het naakte meisje, gezicht opgeheven, armen op de rug, dat zich lijkt te koesteren in de zon. Het is een vertederend beeld, en des te meer als je weet hoe de kunstenaar het oorspronkelijk bedoelde: een meisje dat haar eerste liefdesmomenten beleeft. 'Het luistert met gesloten ogen naar lieve woordjes, die iemand het in de oren fluistert', aldus Frans Sieger.
Hier in het Vondelpark eindigt mijn beeldenwandeling. Voor vandaag is het genoeg. Gelukkig kan ik met het Beeldenboek in de hand op mijn gemak in andere delen van Amsterdam beelden gaan bezoeken. Zo zal ik zeker eens naar het Oosterpark lopen om het vreselijk leuke beeldje van de Titaantjes van Nescio en het Jugendstil-achtige monument voor de Tachtigers te gaan bekijken. Of naar riviergodenfontein gaan bij Frankendael, naar Koré in de Arondesstraat, naar de goedmoedige kop van "de Anti-Fascist" in Slotermeer, de zittende Boeddha's in Artis... ik zou zo door kunnen gaan. Onze hoofdstad bezit een geweldige rijkdom, gratis en voor niets voor iedereen die beelden houdt.
Voor wie weet waar ze staan, is het één groot gratis openluchtmuseum.■
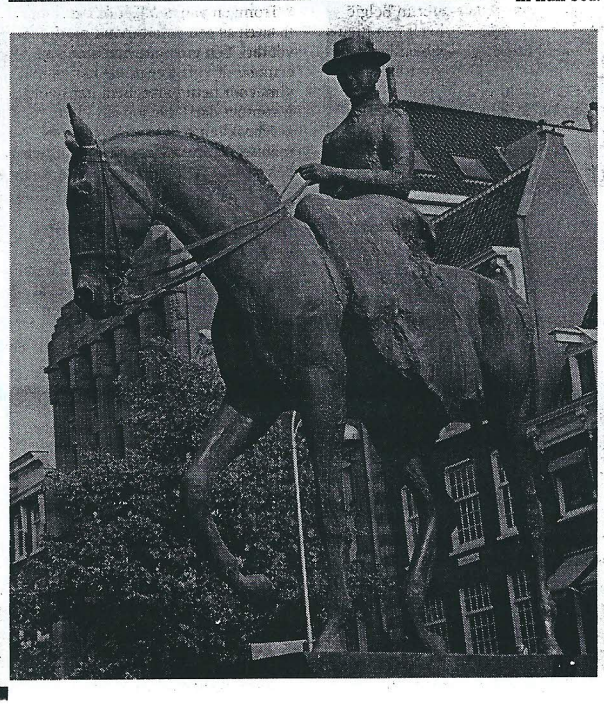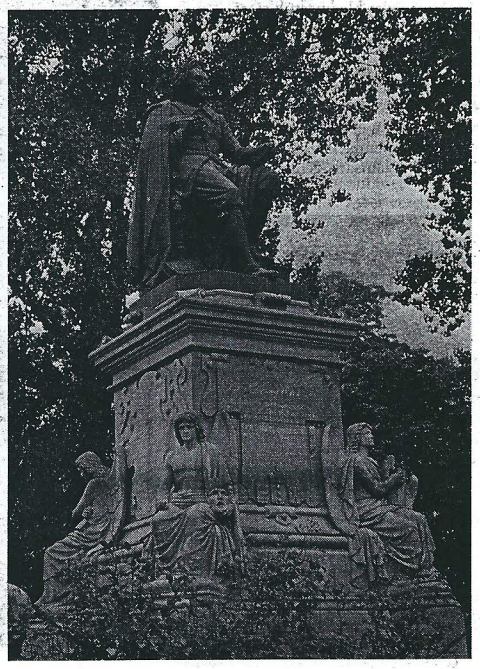
(Met dank aan "Het Amsterdams Beeldenboek, Vier eeuwen Buitenbeelden", uitg. Amsterdams Fonds voor de Kunst, i.s.m. Stadsdrukkerij Amsterdam.)